

Teresa Kraśnicka

Grzegorz Glód

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Ladislav Ludvik

Jindra Peterkova

Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava

Uwarunkowania intencji przedsiębiorczych studentów uczelni ekonomicznych Polski i Czech

Conditions of entrepreneurial intentions of students of economics universities in Poland and the Czech Republic

Streszczenie

Celem artykułu jest przedstawienie wyników badań empirycznych na temat intencji przedsiębiorczych rozpatrywanych w kontekście wybranych cech osobowych studentów uczelni ekonomicznych w dwóch krajach: Polsce i Republice Czeskiej. Autorzy przyjmują tezę, iż intencje przedsiębiorcze młodych ludzi – zgodnie z istniejącym stanem wiedzy – związane są z postrzeganiem przez nich swojego potencjału przedsiębiorczości. Pod tym pojęciem autorzy rozumieją wybrane cechy psychologiczne (ich subiektywną ocenę dokonywaną przez respondentów), uwzględniane w większości modeli przedsiębiorczości. Uznając, że zachowania przedsiębiorcze uwarunkowane są licznymi czynnikami, przyjęto, że proces przedsiębiorczości indywidualnej zaczyna się od percepcji i pozytywnej oceny własnych możliwości – kompetencji, umiejętności czy cech charakteru.

Abstract

This article presents the results of empirical research on entrepreneurial intentions, which are presented in the context of selected personal characteristics of students of economic universities in two different countries, Poland and the Czech Republic. The authors accept the idea that the entrepreneurial intentions of young people – with the existing state of knowledge – are related to their perceptions of their "business potential". In this concept, the authors understand the selected psychological traits (a subjective evaluation by respondents), included in most business models. Recognizing that entrepreneurial behaviors are determined by a number of factors, it was assumed that the process of individual entrepreneurship begins both with perception and with a positive assessment of their abilities – the competence, skills and character traits.

Słowa kluczowe: intencje przedsiębiorcze; percepcja potencjału przedsiębiorczego; przedsiębiorczość
Key words: entrepreneurial intentions; perception of entrepreneurial potential; entrepreneurship

Wprowadzenie

Badania dotyczące zjawiska przedsiębiorczości prowadzone są na gruncie ekonomii, socjologii, psychologii czy nauk o zarządzaniu, co owocuje różnymi koncepcjami przedsiębiorczości (Cuervo, Ribeiro, Roig, 2007). Jeśli chodzi o poziomy analizy, zwykle wyróżnia się makro i mikro

poziom, ale analizując publikacje dotyczące przedsiębiorczości, nietrudno dostrzec, że poziomów tych można wyodrębnić znacznie więcej (poziom jednostkowy/indywidualnej przedsiębiorczości, firmy, przemysłu/sektora, regionu i inne; Davidsson, Wiklund, 2001: 81-100). Wyodrębnią się różne podejścia do przedsiębiorczości z punktu widzenia przyjmowanego, dominującego względu badawczego, co zresztą często wiąże się ze wskazanymi wyżej poziomami analizy. Wyróżnia się tu podejście: ekonomiczne, psychologiczne, socjologiczne i całościowe, zintegrowane (Jünger, 2007).

Przyjęte dla celów niniejszego opracowania rozumienie przedsiębiorczości najbliższe jest klasycznemu ujęciu zaprezentowanemu przez Stevensona i Jarillo-Mossi, którzy podkreślali, że jest to proces tworzenia wartości przez stworzenie unikalnej kombinacji zasobów, aby wykorzystać pojawiające się szanse (Stevenson, Jarillo-Mossi, 1986).

Przedsiębiorczość we wszystkich formach, w jakich się manifestuje, uwarunkowana jest licznymi czynnikami – politycznymi, prawnymi, ekonomicznymi, kulturowymi czy edukacyjnymi. Wydaje się jednak, że szczególną rolę odgrywają czynniki personalne, atrybuty psychologiczne oraz takie cechy, jak wiek czy wyznawany system wartości (Kraśnicka, 2002). Cechy te są przedmiotem zainteresowania badaczy od dawna, a w ostatnich latach w literaturze światowej pojawiają się coraz liczniejsze doniesienia, z których wynika, że wśród czynników psychologicznych znalazły się także emocje i ich wpływ na decyzje i zachowania przedsiębiorcze (Welp, Spörrle, Grichnik, Michl, Audretsch, 2012).

Celem niniejszego opracowania jest diagnoza percepcji wybranych cech młodych ludzi – polskich i czeskich studentów – zaliczanych powszechnie do kluczowych determinant zachowań przedsiębiorczych. Subiektywna ocena tych cech pozwala wnioskować o potencjale przedsiębiorczym studentów oraz badać związek pomiędzy tym potencjałem a zamiarami przedsiębiorczymi rozumianymi jako deklarowana chęć utworzenia firmy po ukończeniu studiów. Dodatkowo uwzględniono w badaniach taką determinantę zachowań przedsiębiorczych, jaką są przedsiębiorcze tradycje rodzinne (np. przedsiębiorcy wśród najbliższych członków rodziny respondenta). Wiedzy dotyczącej tych zagadnień dostarczają zarówno badania prowadzone w różnych nurtach psychologii, jak i badania prowadzone na gruncie nauk o zarządzaniu. W niniejszym artykule autorzy nawiązują przede wszystkim do modeli procesu przedsiębiorczego, które powstały na gruncie nauk o zarządzaniu, w obszarze coraz wyraźniej zaznaczającej swoją odrębność subdyscypliny – przedsiębiorczości.

Czynniki psychologiczne a zachowania przedsiębiorcze

Od początku badań prowadzonych zwłaszcza przez psychologów nad zjawiskiem przedsiębiorczości i jej uwarunkowaniami personalnymi wskazywano, że na decyzje przedsiębiorcze, jak również powodzenie realizacji przedsięwzięcia, wpływają liczne cechy psychologiczne. Przegląd badań na ten temat potwierdza, że przedmiotem zainteresowania psychologów było wiele cech osobowości, które – w opinii badaczy – pozytywnie wpływają na decyzje i działania przedsiębiorcze (Kraśnicka, 2002: 51-59).

Chyba najwięcej uwagi poświęcono motywacji przedsiębiorców, co odzwierciedla m.in. teoria McClellanda, według której istotną rolę odgrywa potrzeba osiągnięć. W modelu motywacji przedsiębiorczej zaprezentowanym przez D.W. Naffziger, J.S. Hornsby i D.F. Kuratko decyzje o zachowaniu przedsiębiorczym uzależnione są nie tylko od personalnych charakterystyk, ale także od środowiska danej osoby, jej celów oraz szerzej rozumianego otoczenia. Ponadto autorzy ci zwracają uwagę na to, jak dana osoba widzi relacje pomiędzy swoimi działaniami związanymi z wdrażaniem przedsięwzięcia a oczekiwanymi wynikami (D.F. Kuratko,

R.M. Hodgetts, 2001: 112-113). Z tego modelu wynika, że duże znaczenie ma percepcja różnych aspektów procesu przedsiębiorczego – w szczególności spodziewanych wyników, ale również wysiłku związanego z wdrażaniem przedsięwzięcia, wynikających z tego trudności czy barier.

Rolę percepcji w kontekście zachowań przedsiębiorczych przedstawia N.F. Krueger, wyjaśniając, iż zarówno postrzeganie szans w otoczeniu, jak i postrzeganie własnych możliwości przez potencjalnego przedsiębiorcę jest powiązane z jego intencjami/zamiarami. Zachowania przedsiębiorcze w tym modelu są uzależnione od tego, jak potencjalny przedsiębiorca postrzega siebie i możliwości działania (Krueger, 2000).

Pośród wielu innych teorii wykorzystywanych w wyjaśnianiu intencji przedsiębiorczych ważną rolę – jak się zdaje – odgrywa teoria psychologiczna, według której z dużym prawdopodobieństwem można przewidzieć zachowania człowieka. Z założeń tej teorii, określanej mianem teorii planowanego zachowania – Theory of Planned Behavior – wynika, że zachowania jednostki (także przedsiębiorcze) są uzależnione od jej intencji, a te z kolei determinowane są postrzeganymi: atrakcyjnością obiektu/czynności, normami społecznymi i kontrolą nad zachowaniem (Ajzen, 1991). Studia literaturowe potwierdzają, że wielu badaczy intencji przedsiębiorczych nie tylko odwołuje się do teorii Ajzena (Moriano, Gorgiewski, Laguna, Stephan, Zarafshani, 2012), ale także podejmuje próby jej rozszerzenia o kolejne zmienne determinujące intencje i zachowania ludzi (Conner, Armitage, 1998).

Badacze tej problematyki próbowali stworzyć listę cech charakterystycznych dla przedsiębiorców w postaci tzw. profilu przedsiębiorczego. Choć nie ma przekonujących dowodów na to, że istnieje ściśle określona konfiguracja cech psychologicznych determinująca decyzje i działania przedsiębiorcze, to z pewnością powodzenie w osiągnięciu sukcesu przedsiębiorczego wymaga wielu predyspozycji. Przykłady profili przedsiębiorczych, obejmujących zbiory różnych atrybutów, prezentują m.in. D.F. Kuratko, R.M. Hodgetts (Kuratko, Hodgetts, 2001: 99-104). Autorzy ci także przedstawiają przykład takiego profilu, który obejmuje następujące cechy: zaangażowanie, determinację, wytrwałość, silną potrzebę osiągnięć, inicjatywę i odpowiedzialność, zorientowanie na okazje, poszukiwanie sprzężenia zwrotnego, wewnętrzne umiejscowienie kontroli, podejmowanie skalkulowanego ryzyka, tolerancję niepewności, uczciwość i wiarygodność, umiejętność przyjmowania porażki, kreatywność i innowacyjność.

Kontrowersje wokół „przedsiębiorczej osobowości” trwały przez wiele lat, podczas których próbowano udowodnić, że taki profil istnieje oraz determinuje decyzje i działania przedsiębiorcze. P.A. Wickham dokonał przeglądu różnych teorii psychologicznych „zmagających” się z tym problemem i ostatecznie skonkludował, że nie ma dostatecznie mocnych dowodów, aby sugerować, że istnieje „przedsiębiorcza osobowość” (Wickham, 2006: 53-59). Taka konkluzja nie podważa jednak znaczenia motywacji potencjalnych przedsiębiorców, ich struktury potrzeb czy też kreatywności – zwłaszcza w dostrzeganiu i wykorzystaniu szans przedsiębiorczych. Ten ostatni atrybut osobowości człowieka szczególnie często jest łączony z przedsiębiorczością i działaniem przedsiębiorcy. Współcześnie wielu autorów podkreśla, że przedsiębiorczość obejmuje twórcze generowanie pomysłów dotyczące identyfikowania i wykorzystania szans przedsiębiorczych (Wu, McMullen, Neubert, Yi, 2008).

Zarówno w badaniach psychologicznych, jak i badaniach prowadzonych na gruncie nauk o zarządzaniu, w obszarze subdyscypliny przedsiębiorczości, zwraca się uwagę na niektóre cechy psychologiczne jako czynniki determinujące proces przedsiębiorczy. W modelu Bygrave (*entrepreneurial events approach*) wyodrębnione są różne kategorie czynników personalnych, związanych z osobą przedsiębiorcy, które mogą wpływać na różne etapy procesu przedsiębiorczego. Pierwsza z nich (wpływająca na innowacyjność pomysłu) obejmuje potrzebę osiągnięć, wewnątrzsterowność, tolerancję niepewności, podejmowanie ryzyka, system wartości, wykształ-

cenie i doświadczenie. Druga kategoria obejmuje niezadowolenie z wykonywanej pracy, utratę pracy, wiek, płeć i zaangażowanie (Bygrave, 1989). Podobnie w modelu C.R. Ronstadt'a (model: *entrepreneurial assesment approach*) wyodrębnia się cechy indywidualne przedsiębiorcy (w tym potrzebę osiągnięć, umiejscowienie kontroli, zdolność do podejmowania ryzyka, satysfakcję z pracy i inne) (Kuratko, Hodgetts, 2001: 42-65). Także w innych wielowymiarowych modelach procesu przedsiębiorczego (Gartner, 1985) wskazuje się na wpływ wymienionych wyżej cech indywidualnych przedsiębiorców. Powyższe modele w większym stopniu uwzględniały przedsiębiorczość indywidualną. Należy jednak zaznaczyć, że w późniejszych modelach przedsiębiorczości organizacyjnej również podkreśla się znaczenie czynników indywidualnych – pracowników i menedżerów, np.: w modelu D.V. Brazeal czy zintegrowanym modelu przedsiębiorczości (Morris, Lewis, Sexton, 1999: 30). Podobnie w modelu przedsiębiorczości organizacyjnej, jego autorzy – D. Kuratko, M.H. Morris, J.G. Covin – uwzględnili szeroko rozumiane cechy/zdolności zasobów ludzkich oraz cechy liderów (Kuratko, Morris, Covin, 2011). Przegląd licznych modeli przedsiębiorczości przedstawia W. Dyduch (Dyduch, 2008).

Rola, jaką odgrywa przedsiębiorczość w postrzeganiu rzeczywistości i zjawisk oraz wpływ przedsiębiorczości na zachowania i działania ludzi, podkreślana jest przez badaczy w różnych nurtach badań psychologicznych, a także socjologicznych. M. Bratnicki zwraca uwagę na znaczenie modeli mentalnych, nawiązując do dorobku nauk kognitywnych. Ludzie wypracowują mentalne modele (inaczej skrypty, struktury nośne) swojego otoczenia, możliwych działań oraz skutków tych działań (Bratnicki, 2002: 50).

Badania uwarunkowań zachowań przedsiębiorczych na świecie i w Polsce

Badania percepcji różnych aspektów przedsiębiorczości, zwłaszcza indywidualnej, w tym ludzi młodych, są uzasadnione względami nie tylko poznawczymi, ale także praktycznymi. Uzasadnienie to wynika głównie ze znaczenia przedsiębiorczości dla rozwoju gospodarczego i cywilizacyjnego krajów transformujących swe struktury. Dla potrzeb polityki gospodarczej i kształtowania sprzyjającego przedsiębiorczości klimatu prowadzi się systematyczne badania percepcji i postaw wobec przedsiębiorczości, spośród których szczególnie interesująca jest metodologia GEM (Global Entrepreneurship Monitor) – Globalnego Monitora Przedsiębiorczości. Jest to największy projekt o charakterze międzynarodowym zorientowany na badanie przedsiębiorczości, którego celem jest rozpoznanie czynników determinujących przedsiębiorczość, mierzenie jej poziomu, rozpoznanie różnic oraz dostarczenie wiedzy przydatnej do kształtowania polityki wspierającej rozwój przedsiębiorczości. Badania prowadzi się w wielu krajach świata – w 2011 r. przeprowadzono je aż w 54 krajach, w tym w Polsce. Co ciekawe, w metodologii badań procesu przedsiębiorczości uwzględnia się m.in. nastawienie (postawy i percepcję) i zamierzenia potencjalnych przedsiębiorców. Przedmiotem badań są: intencje przedsiębiorcze, rozpoznanie szansy, zdolności przedsiębiorcze i strach przed porażką osób w wieku 18–64 (Zbierowski, Węclawska, Tarnawa, Zadura-Lichota, Bratnicki, 2012: 13-15).

W Polsce od dłuższego już czasu prowadzi się badania postaw i zachowań przedsiębiorczych młodzieży, w tym studentów. Badania takie przeprowadził także w 2002 r. w Polsce, w Czechach i na Słowacji zespół pod kierunkiem T. Kraśnickiej (Kraśnicka, Ludvik, 2003: 239-253). Przebiegały one we współpracy z wyższymi uczelniami tych krajów.

W 2006 r. zespół badawczy z Uniwersytetu Szczecińskiego przeprowadził badania przedsiębiorczości studentów w sześciu krajach postkomunistycznych, w tym w Polsce. Przedmiotem badań były następujące zagadnienia: postawy wobec przedsiębiorczości, zachowania przedsiębiorcze, ocena rynku pracy i klimatu wobec przedsiębiorczości oraz system edukacji a rozwój postaw proprzedsiębiorczych (Bernat, Kordysa, Kunasz, 2008). Badano również potencjał pro-

przedsiębiorczy studentów studiów dziennych w Polsce, uwzględniając skłonność do założenia firmy w kontekście analizy determinant wyboru formy aktywności zawodowej, w tym – cechy opisujące przedsiębiorcę (Kunasz, 2008).

Warto jeszcze wspomnieć o badaniach postaw proprzedsiębiorczych studentów oraz roli procesów kształcenia w tym zakresie, przeprowadzonych wśród studentów Polski, Izraela, Chorwacji, Litwy oraz Francji w ramach międzynarodowego projektu TEMPUS – Fostering Entrepreneurship in Higher Education (Jankowska, Pietrzykowski, 2012). W ciągu ostatnich 10 lat były także prowadzone w Polsce inne badania, w tym młodzieży studiującej, na temat czynników determinujących zachowania przedsiębiorcze (Frączkiewicz-Wronka, Brewiński, 2012: 61-72).

Założenia badawcze

Przedmiotem zainteresowania autorów niniejszego artykułu są intencje przedsiębiorcze studentów, postrzeganie przez nich warunków prowadzenia działalności gospodarczej oraz analiza wybranych cech personalnych charakteryzujących młodych ludzi jako potencjalnych przedsiębiorców, które mogą kształtować ich zachowania przedsiębiorcze. Przedmiotem badań jest percepcja własnego potencjału przedsiębiorczego, tzn. ocena przez respondentów wybranych cech wskazywanych w modelach przedsiębiorczości jako determinanty zachowań przedsiębiorczych. Percepcja jest procesem, za pośrednictwem którego człowiek organizuje i interpretuje swoje zmysłowe odczucia, aby nadać sens swojemu otoczeniu (Robbins, 2004: 56). W kwestionariuszu ankiety umieszczono pięć pytań szczegółowych dotyczących wybranych cech, uznawanych za istotne w aktywności przedsiębiorczej. Za Krugerem przyjęto, że zachowania przedsiębiorcze uzależnione są m.in. od tego, jak potencjalni przedsiębiorcy postrzegają swoje możliwości działania, swój potencjał.

W badaniach podjęto próbę określenia związków pomiędzy oceną wybranych cech osobowych a intencjami przedsiębiorczymi oraz postrzeganiem warunków dla prowadzenia działalności na własny rachunek. Intencje przedsiębiorcze badane są z zastosowaniem wielu różnych narzędzi (Linan, Chen, 2009; Moriano, Gorgievski, Laguna, Stephan, Zarafshani, 2012), które mają umożliwić zidentyfikowanie zamiarów potencjalnych przedsiębiorców z jak największym prawdopodobieństwem. W prezentowanych tu badaniach pytano studentów, czy po studiach mają zamiar założyć własną firmę, przy czym były trzy możliwości odpowiedzi.

Zadano także respondentom pytanie, jak oceniają obecne warunki prowadzenia działalności gospodarczej w swoim kraju, zwłaszcza małych i średnich przedsiębiorstw (mogli je ocenić w skali pięciostopniowej: od zdecydowanie korzystnych – do zdecydowanie niekorzystnych).

Autorzy sformułowali następujące pytania badawcze:

- Jakie są intencje przedsiębiorcze studentów? (Czy mają zamiar utworzyć własną firmę po studiach?)
- Jak studenci postrzegają warunki do podjęcia działalności gospodarczej?
- Jak studenci oceniają katalog wybranych cech osobowych, uznawanych za determinanty zachowań przedsiębiorczych?
- Czy istnieje związek pomiędzy oceną wybranych cech osobowych a deklaracją podjęcia działalności na własny rachunek?
- Czy istnieje związek pomiędzy oceną wybranych cech osobowych a percepcją warunków dla prowadzenia działalności na własny rachunek?

Metodyka badań

Jako narzędzie badań zastosowano kwestionariusz ankietowy składający się z 19 pytań właściwych oraz pytań metryczkowych. Na potrzeby niniejszego opracowania analizie poddano jedynie

wybrane obszary badawcze. Badania zostały przeprowadzone wśród studentów Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach (według miejsc studiowania: Katowice, Rybnik, Bielsko-Biała) oraz w dwóch uczelniach czeskich (VSB Technická univerzita w Ostrawie i Vysoká škola podnikání w Ostrawie) w 2012 r. Łącznie ankietę w sposób prawidłowy wypełniło 435 osób. W badaniach udział wzięło 253 studentów z Polski, w tym 184 kobiety (72,73%) oraz 69 mężczyzn (27,27%). Większość próby stanowiły osoby do 21 roku życia – 60,08% (152 osoby), następnie osoby w wieku 22–23 lata – 23,32% (59 osób) oraz osoby w wieku 24 lat i więcej – 16,60% (42 osoby). Ponad 50% polskich studentów zadeklarowało, że wśród ich najbliższych członków rodziny są osoby prowadzące działalność gospodarczą. Większość respondentów potwierdziła, że ma doświadczenie zawodowe. Ponad 54% ankietowanych podejmowało pracę dorywczą, prawie 19% osób było lub jest zatrudnionych na umowy o pracę, ok. 5,5 % ma inne doświadczenia zawodowe. Natomiast niespełna 22% osób ankietowych stwierdziło, że takiego doświadczenia nie ma.

W Republice Czeskiej w badaniach udział wzięło 182 studentów, w tym 108 kobiet (59,34%) oraz 74 mężczyzn (40,66%). Większość próby stanowiły osoby w wieku 24 i więcej lat – 48,90% (89 osób), następnie osoby w wieku 22–23 lata – 59 osób (32,42%) oraz osoby w wieku do 21 lat – 34 osoby (18,68%). Blisko 60% badanych osób zadeklarowało, że wśród ich najbliższych członków rodziny są osoby prowadzące działalność gospodarczą. W próbie badawczej przeważały osoby deklarujące doświadczenie zawodowe, gdyż 76 osób (40,64%) jest lub było zatrudnionych na podstawie umowy o pracę, a 38 osób (20,32%) podejmowało pracę dorywczą, natomiast 14 osób (7,49%) miało inne doświadczenia zawodowe. 59 osób nie miało doświadczenia zawodowego, co stanowiło 31,55% próby badawczej.

Wyniki badań

Z odpowiedzi respondentów na pytanie dotyczące chęci założenia własnej firmy po ukończeniu studiów wynika, że zarówno wśród studentów polskich, jak i czeskich występuje podobna grupa osób deklarująca chęć utworzenia firmy (36–37%). Natomiast wśród polskich studentów tylko ponad 22% udzieliło odpowiedzi negatywnej, podczas gdy wśród studentów czeskich odsetek ten wyniósł ponad 32% (tab. 1).

Tab. 1. Opinie studentów na temat zamiaru założenia własnej firmy po ukończeniu studiów

Czy po skończeniu studiów chciałbyś/abyś założyć własną firmę?	Polska	Udział % wskazań	Czechy	Udział % wskazań
a) tak	94	37,15%	66	36,26%
b) nie	57	22,53%	59	32,42%
c) nie wiem	102	40,32%	57	31,32%

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonych badań.

W nawiązaniu do powyższych wyników warto zwrócić uwagę na to, jak respondenci ocenili warunki prowadzenia działalności gospodarczej (zwłaszcza dla małych i średnich firm) (tab. 2). Zarówno wśród polskich, jak i czeskich studentów ok. 1/3 nie potrafiła dokonać takiej oceny. Niestety jako niekorzystne („raczej” i „zdecydowanie”) oceniło je aż ponad 46% Polaków i ponad 55% Czechów. Warto też zwrócić uwagę, jak znikomy jest odsetek osób, które oceniają je jako „zdecydowanie korzystne”. Oceny w obu krajach są dość podobne.

Tab. 2. Opinie studentów dotyczące oceny warunków prowadzenia działalności gospodarczej

Jak oceniasz obecne warunki prowadzenia działalności gospodarczej w naszym kraju, zwłaszcza małych i średnich przedsiębiorstw? Czy są one:	Polska	Udział % wskazań	Czechy	Udział % wskazań
a) zdecydowanie korzystne	2	0,79%	2	1,10%
b) raczej korzystne	47	18,58%	24	13,19%
c) trudno powiedzieć	86	33,99%	55	30,22%
d) raczej niekorzystne	95	37,55%	88	48,35%
e) zdecydowanie niekorzystne	23	9,09%	13	7,14%

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonych badań.

Z kolei w tab. 3 zaprezentowano wyniki badań dotyczących oceny studentów ich własnych cech uznawanych za determinanty zachowań przedsiębiorczych. Zdecydowana większość badanych uznaje, że są osobami z potencjałem przedsiębiorczym, przy czym polscy studenci nieco wyżej oceniają swoją kreatywność, niezależność i samodzielność w podejmowaniu decyzji oraz stawianie sobie ambitnych i trudnych zadań niż studenci czescy, którzy są bardziej skłonni podjąc pewne ryzyko (osobiste i finansowe), aby zapewnić sobie dobrą pozycję zawodową i życiową. Ponadto większy odsetek studentów czeskich wyraził przekonanie, że ma decydujący wpływ na swoją przyszłość. W większości odpowiedzi na postawione pięć pytań dostrzec można większy udział osób niezdecydowanych wśród polskich studentów – co może wynikać z młodszego wieku polskich studentów, którzy uczestniczyli w badaniu. Prawdopodobnie, im młodszy respondenci, tym trudniej im ocenić swój potencjał.

Przedmiotem badań było także poszukiwanie związku pomiędzy intencjami przedsiębiorczy- mi, czyli deklarowaną przez studentów chęcią założenia własnej firmy, a oceną wybranych atrybutów, które odzwierciedlają potencjał przedsiębiorcy badanych osób (tab. 4 i tab. 5). Jak wynika z danych zamieszczonych w kolejnych tabelach, w wypadku większości cech związek ten istnieje. Oznacza to, że wśród osób, które deklarują podjęcie działalności gospodarczej, większy jest odsetek tych, które oceniają siebie jako osoby kreatywne czy ceniące sobie niezależność. Jednocześnie trzeba też zaznaczyć, że w przypadku takiej cechy, jak stawianie sobie ambitnych i trudnych celów – różnice te nie są duże i dotyczy to zarówno studentów polskich (w każdej z kategorii odpowiedzi ponad 50% respondentów oceniło, że stawiają sobie trudne i ambitne cele), jak i czeskich (wśród tych, którzy deklarują założenie firmy, zaledwie 45% ocenia siebie jako osoby stawiające trudne i ambitne cele, zaś wśród osób niedeklarujących chęci podjęcia działalności gospodarczej odsetek ten wynosi także ponad 40%). Ponadto należy zauważyć, że podobna jest struktura odpowiedzi wśród studentów niezdecydowanych – większość z nich uważa, że są osobami kreatywnymi, ceniącymi niezależność, że charakteryzuje ich umiejętność podjęcia ryzyka.

Natomiast w tabeli 6 zaprezentowano powiązanie opinii studentów dotyczących ich potencjału przedsiębiorczego ze średnimi ocenami warunków prowadzenia działalności gospodarczej w Polsce i w Czechach. Analizując wyniki zawarte w tabeli 6 można stwierdzić, że wyższa ocena własnych cech osobowych determinujących zachowania przedsiębiorcze jest związana z nieznacznie gorszą oceną warunków do prowadzenia działalności gospodarczej. Jedynie dwie ostatnie cechy oceny wśród czeskich studentów nie potwierdzają tej reguły.

Tab. 3. Opinie studentów na temat własnych cech osobowych uznawanych za determinanty zachowań przedsiębiorczych

Pytania dotyczące wybranych cech respondentów	Polska	Udział % wskazań	Czechy	Udział % wskazań
Czy uważasz, że jesteś osobą kreatywną, pełną pomysłów i otwartą na zmiany?	253	100,00%	182	100,00%
a) tak	170	67,19%	107	58,79%
b) nie	22	8,70%	16	8,79%
c) nie wiem	61	24,11%	59	32,42%
Czy cenisz sobie niezależność i samodzielność w podejmowanych działaniach?	253	100,00%	182	100,00%
a) tak	224	88,54%	151	82,97%
b) nie	8	3,16%	23	12,64%
c) nie wiem	21	8,30%	8	4,40%
Czy stawiasz sobie ambitne i trudne zadania, gdyż ich realizacja sprawia Ci dużą satysfakcję (np.: zdać egzamin na piątkę czy skończyć studia z wyróżnieniem)?	253	100,00%	182	100,00%
a) tak	138	54,55%	80	43,96%
b) nie	39	15,42%	70	38,46%
c) nie wiem	76	30,04%	32	17,58%
Czy byłbyś/-abyś skłonny/a podjąć pewne ryzyko (osobiste i finansowe), aby zapewnić sobie dobrą pozycję zawodową i życiową?	253	100,00%	182	100,00%
a) tak	160	63,24%	133	73,08%
b) nie	22	8,70%	10	5,49%
c) nie wiem	71	28,06%	39	21,43%
Czy jesteś przekonany o tym, że masz największy wpływ na swoją przyszłość (jesteś kowalem własnego losu – życiowego i zawodowego)?	253	100,00%	182	100,00%
a) tak	163	64,43%	149	81,87%
b) nie	29	11,46%	19	10,44%
c) nie wiem	61	24,11%	14	7,69%

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonych badań.

Tab. 4. Opinie polskich studentów na temat własnych cech osobowych w powiązaniu z deklaracjami podjęcia działalności gospodarczej (struktura procentowa)

Pytania dotyczące wybranych cech respondentów	Polska	Czy po skończeniu studiów chciałbyś/abyś założyć własną firmę?		
		tak	nie	nie wiem
Czy uważasz, że jesteś osobą kreatywną, pełną pomysłów i otwartą na zmiany?	253	94	57	102
a) tak	170	79,79%	45,61%	67,65%
b) nie	22	5,32%	21,05%	4,90%
c) trudno powiedzieć	61	14,89%	33,33%	27,45%
Czy cenisz sobie niezależność i samodzielność w podejmowanych działaniach?	253	94	57	102
a) tak	224	95,74%	82,46%	85,29%
b) nie	8	0,00%	8,77%	2,94%
c) trudno powiedzieć	21	4,26%	8,77%	11,76%
Czy stawiasz sobie ambitne i trudne zadania, gdyż ich realizacja sprawia Ci dużą satysfakcję (np.: zdać egzamin na piątkę czy skończyć studia z wyróżnieniem)?	253	94	57	102
a) tak	138	56,38%	50,88%	54,90%
b) nie	39	12,77%	22,81%	13,73%
c) trudno powiedzieć	76	30,85%	26,32%	31,37%
Czy byłbyś/abyś skłonny/a) podjąć pewne ryzyko (osobiste i finansowe), aby zapewnić sobie dobrą pozycję zawodową i życiową?	253	94	57	102
a) tak	160	76,60%	43,86%	61,76%
b) nie	22	2,13%	21,05%	7,84%
c) trudno powiedzieć	71	21,28%	35,09%	30,39%
Czy jesteś przekonany o tym, że masz największy wpływ na swoją przyszłość (jesteś kowalem własnego losu – życiowego i zawodowego)?	253	94	57	102
a) tak	163	74,47%	57,89%	58,82%
b) nie	29	4,26%	22,81%	11,76%
c) trudno powiedzieć	61	21,28%	19,30%	29,41%

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonych badań.

Tab. 5. Opinie czeskich studentów na temat własnych cech osobowych w powiązaniu z deklaracjami podjęcia działalności gospodarczej (struktura procentowa)

Pytania dotyczące wybranych cech respondentów	Czechy	Czy po skończeniu studiów chciałbyś/abyś założyć własną firmę?		
		tak	nie	nie wiem
Czy uważasz, że jesteś osobą kreatywną, pełną pomysłów i otwartą na zmiany?	182	66	59	57
a) tak	107	74,24%	33,90%	66,67%
b) nie	16	6,06%	18,64%	1,75%
c) trudno powiedzieć	59	19,70%	47,46%	31,58%
Czy cenisz sobie niezależność i samodzielność w podejmowanych działaniach?	182	66	59	57
a) tak	151	89,39%	83,05%	75,44%
b) nie	23	6,06%	15,25%	17,54%
c) trudno powiedzieć	8	4,55%	1,69%	7,02%
Czy stawiasz sobie ambitne i trudne zadania, gdyż ich realizacja sprawia Ci dużą satysfakcję (np.: zdać egzamin na piątkę czy skończyć studia z wyróżnieniem)?	182	66	59	57
a) tak	80	45,45%	40,68%	45,61%
b) nie	70	28,79%	50,85%	36,84%
c) trudno powiedzieć	32	25,76%	8,47%	17,54%
Czy byłbyś/abyś skłonny/a podjąć pewne ryzyko (osobiste i finansowe), aby zapewnić sobie dobrą pozycję zawodową i życiową?	182	66	59	57
a) tak	133	86,36%	62,71%	68,42%
b) nie	10	1,52%	11,86%	3,51%
c) trudno powiedzieć	39	12,12%	25,42%	28,07%
Czy jesteś przekonany o tym, że masz największy wpływ na swoją przyszłość (jesteś kowalem własnego losu – życiowego i zawodowego)?	182	66	59	57
a) tak	149	81,82%	74,58%	89,47%
b) nie	19	12,12%	13,56%	5,26%
c) trudno powiedzieć	14	6,06%	11,86%	5,26%

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonych badań.

Tab. 6. Opinie studentów na temat własnych cech osobowych uznawanych za determinanty zachowań przedsiębiorczych w powiązaniu z oceną warunków prowadzenia działalności gospodarczej

Pytania dotyczące wybranych cech respondentów	Polska	Średnia ocena warunków prowadzenia działalności gospodarczej	Czechy	Średnia ocena warunków prowadzenia działalności gospodarczej
Czy uważasz, że jesteś osobą kreatywną, pełną pomysłów i otwartą na zmiany?	253	2,64	182	2,52
a) tak	170	2,61	107	2,53
b) nie	22	2,82	16	2,63
c) trudno powiedzieć	61	2,67	59	2,49
Czy cenisz sobie niezależność i samodzielność w podejmowanych działaniach?	253	2,64	182	2,52
a) tak	224	2,62	151	2,49
b) nie	8	2,75	23	2,74
c) trudno powiedzieć	21	2,90	8	2,63
Czy stawiasz sobie ambitne i trudne zadania, gdyż ich realizacja sprawia Ci dużą satysfakcję (np.: zdać egzamin na piątkę czy skończyć studia z wyróżnieniem)?	253	2,64	182	2,52
a) tak	138	2,62	80	2,49
b) nie	39	2,67	70	2,54
c) trudno powiedzieć	76	2,68	32	2,59
Czy byłbyś/abyś skłonny/a podjąć pewne ryzyko (osobiste i finansowe), aby zapewnić sobie dobrą pozycję zawodową i życiową?	253	2,64	182	2,52
a) tak	160	2,58	133	2,52
b) nie	22	2,82	10	2,50
c) trudno powiedzieć	71	2,75	39	2,56
Czy jesteś przekonany o tym, że masz największy wpływ na swoją przyszłość (jesteś kowalem własnego losu – życiowego i zawodowego)?	253	2,64	182	2,52
a) tak	163	2,61	149	2,53
b) nie	29	2,66	19	2,53
c) trudno powiedzieć	61	2,74	14	2,50

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników przeprowadzonych badań.

Intencje przedsiębiorcze studentów oraz ich ocena warunków prowadzenia działalności gospodarczej zostały skonfrontowane z tradycjami przedsiębiorczymi w rodzinie respondentów (działalność na własny rachunek najbliższych: rodzice, rodzeństwo, dziadkowie). Wśród polskich studentów, którzy zadeklarowali chęć prowadzenia działalności gospodarczej (94 respondentów), przeważają osoby, które wśród najbliższych mają osoby prowadzące działalność gospodarczą – 58,5%. Natomiast wśród osób deklaruujących brak chęci założenia własnej działalności gospodarczej (57 badanych) przeważają osoby niemające takich tradycji w rodzinie – 52,6%. Wśród studentów niezdecydowanych również przeważają osoby bez tradycji przedsiębiorczych – 53,9%. Natomiast wśród czeskich studentów deklaruujących chęć założenia własnej działalności gospodarczej (66 respondentów), zdecydowanie przeważały osoby mające takie tradycje w rodzinie – 72,7%. Z kolei wśród studentów deklaruujących brak chęci założenia własnej działalności gospodarczej (59 respondentów) przeważają nieznacznie osoby niemające takich tradycji w rodzinie – 52,5%. Natomiast wśród studentów niezdecydowanych przeważają osoby mające przedsiębiorców w najbliższej rodzinie – 57,9%, co jest wynikiem odmiennym w porównaniu z polskimi studentami. Na tej podstawie można wnioskować, że posiadanie w rodzinie osób prowadzących działalność gospodarczą wpływa pozytywnie na intencje przedsiębiorcze badanych studentów.

Stwierdzono też, że wśród polskich studentów, którzy zadeklarowali osobę prowadzącą działalność gospodarczą wśród najbliższej rodziny, ocena warunków prowadzenia działalności gospodarczej wyniosła 2,51. Natomiast w wypadku studentów deklaruujących brak tradycji przedsiębiorczych w najbliższej rodzinie ocena była wyższa i wyniosła 2,78. Ta sama analiza odpowiedzi studentów czeskich pozwala zauważyć, że wśród osób mających w najbliższej rodzinie przedsiębiorców ocena wyniosła 2,48. Wśród studentów deklaruujących brak tradycji przedsiębiorczych w najbliższej rodzinie ocena była wyższa i wyniosła 2,59. Można zatem stwierdzić, że zarówno w wypadku studentów polskich, jak i czeskich posiadanie wśród najbliższej rodziny osób prowadzących działalność na własny rachunek wpływa na niższą ocenę warunków prowadzenia działalności gospodarczej.

Dyskusja nad wynikami badań

Przeprowadzone badania wzbogacają wiedzę o intencjach przedsiębiorczych młodych ludzi i postrzeganiu przez nich własnego potencjału przedsiębiorczego w dwóch sąsiednich krajach. Poglądy studentów z obu krajów – w większości kwestii – są dość zbliżone, mimo że czescy studenci reprezentowali generalnie starsze roczniki. Większość badanych respondentów ma już różne doświadczenia zawodowe, co także można uznać za element ich potencjału przedsiębiorczego. Tylko 22% polskich studentów oraz nieco ponad 31% czeskich studentów przyznało, że nie ma żadnego doświadczenia zawodowego. Wpływ na opinie studentów wyrażane w ankiecie może mieć fakt, iż połowa z polskich respondentów pochodziła z rodzin z doświadczeniem w zakresie przedsiębiorczości; w wypadku czeskich studentów odsetek ten wynosił aż 60%.

Badania potwierdzają relatywnie wysoki udział w badanej populacji (blisko 37%) studentów wyrażających zamiar założenia własnej firmy po studiach. Odsetek ten jest nieomal identyczny z deklaracjami studentów sprzed 10 lat¹. Jest on także zbliżony do wyników innych badań². Wśród

¹ Podobne badania przeprowadzono na uczelniach w Polsce, Czechach i Słowacji w 2002 r. (Kraśnicka, Ludvik, 2003: 239-253).

² Na przykład w badaniach przeprowadzonych przez zespół: T. Bernat, J. Kordysa, M. Kunasz w sześciu krajach Europy Środkowo-Wschodniej (badania nie obejmowały Republiki Czeskiej) średnio 27% studentów z Polski deklarowało założenie własnej firmy po studiach, przy czym mężczyźni częściej takie deklaracje składali (prawie 37%) (Bernat, Kordysa, Kunasz, 2008: 52).

badanej populacji polskich studentów tylko niespełna 23% stwierdziło jednoznacznie, że nie rozważa decyzji o podjęciu działalności na własny rachunek; w Czechach ten odsetek był większy – ponad 32%. Należy jednak podkreślić, że intencje przedsiębiorcze badano w uproszczony sposób, co uzasadnia sugestię, aby w dalszych badaniach zastosować bardziej rozbudowane narzędzie do badania zamiarów przedsiębiorczych.

Tymczasem studenci dość pesymistycznie oceniają warunki prowadzenia działalności gospodarczej. Dostrzegają wiele barier przedsiębiorczości, co może prowokować pytanie, na ile przemyślane są ich deklaracje dotyczące założenia własnej firmy. Należy jednak mieć na uwadze, że badania przeprowadzono w okresie słabszej koniunktury gospodarczej oraz rosnącego bezrobocia i te okoliczności mogły zachęcać do formułowania intencji przedsiębiorczych, mimo krytycznej oceny warunków prowadzenia działalności gospodarczej w obu krajach.

Ogólnie większość studentów w obu krajach ocenia wysoko swój potencjał przedsiębiorczy ograniczony do badanych pięciu cech, co jest zjawiskiem pozytywnym. Trzeba jednak zauważyć, że ok. 1/3 respondentów stwierdza brak tych atrybutów lub nie potrafi ich rozpoznać i ocenić. Podobnie jak wyżej, tak i w tej kwestii należałoby w przyszłych badaniach sugerować inny system ocen własnego potencjału przedsiębiorczego, np. z zastosowaniem skali Likerta.

Z badań wynika, że im wyższe przekonanie o własnym potencjale przedsiębiorczości, tym większa skłonność do podjęcia działalności gospodarczej po studiach. W wypadku większości badanych cech zależności te są wyraźne (w porównaniu z osobami, które nie widzą siebie w roli przedsiębiorcy indywidualnego), ale nie dotyczy to wszystkich badanych atrybutów. W wypadku respondentów wysoko oceniających swój potencjał przedsiębiorczy zauważamy nieco niższe oceny warunków prowadzenia działalności gospodarczej (w obu krajach), co może oznaczać, że te osoby są bardziej krytyczne i z większym realizmem odnoszą się do otaczającej rzeczywistości gospodarczej. Skądinąd wiadomo, że różne środowiska oceniające warunki prowadzenia działalności gospodarczej w Polsce i w Czechach uważają je za bardzo niekorzystne. Podobnie niskie oceny wynikają z międzynarodowych badań³.

Badania przeprowadzono na stosunkowo dużej próbie, ale ograniczono się zaledwie do kilku uczelni. Dlatego też wyciąganie wniosków należy ograniczać do badanej próby, a ich ewentualna generalizacja nie jest uprawniona. Na podstawie przeprowadzonych badań – mimo ich ograniczeń – można jednak formułować pewne sugestie kierowane do polskich polityków odpowiedzialnych za tworzenie warunków prowadzenia działalności gospodarczej oraz systemu edukacji, w tym na poziomie wyższym. Bowiem mimo tego, że transformacja systemu gospodarczego trwa 24 lata, wielu barier, zwłaszcza przedsiębiorczości indywidualnej, nie udało się zlikwidować. Choć zaprezentowane wyniki badań dotyczące samooceny potencjału przedsiębiorczości studentów są umiarkowanie optymistyczne, to jednak dotychczasowe kierunki zmian w systemie kształcenia, w szczególności na jego niższych poziomach, w niedostatecznym stopniu promują kreatywność czy samodzielność wśród uczniów; podobnie wiedza absolwentów szkół ponadgimnazjalnych trafiających na wyższe uczelnie pozostawia często wiele do życzenia.

Z kolei zmiany wdrożone w systemie kształcenia na poziomie wyższym (m.in. wprowadzenie studiów dwustopniowych czy obecne wdrażanie Krajowych Ram Kwalifikacyjnych) nie wydają się w istotny sposób sprzyjać rozwijaniu cech objętych badaniami. Zarówno w zakresie treści kształcenia, jak i metod dydaktycznych istnieją – jak się wydaje – nie w pełni wykorzystane możliwości wyposażenia studenta nie tylko w niezbędną wiedzę, ale także kształtowania jego postaw i zachowań, w tym przedsiębiorczych.

³ Według badań wskaźników łatwości prowadzenia działalności gospodarczej prowadzonych przez Bank Światowy – w ramach projektu Doing Business – w rankingu 183 państw Polska zajęła 62 miejsce, a Czechy – 64 (Frączkiewicz-Wronka, Brewiński, 2012: 19).

Zakończenie

W kontekście społecznego rozwoju gospodarki, w tym równomiernego rozwoju wszystkich regionów kraju, istotna jest znajomość postaw młodych ludzi, tego jakimi cechami się charakteryzują, jakie mają zamiary dotyczące swej przyszłości, nie tylko przedsiębiorczej. Wiedza rządzących i zarządzających, w tym instytucjami edukacyjnymi, na ten temat jest niezbędna, aby właściwie kształtować politykę gospodarczą i edukacyjną oraz tworzyć rozwiązania prawne i organizacyjne sprzyjające przedsiębiorczości, w tym indywidualnej. Wiedza ta jest potrzebna, aby podejmować konkretne i właściwe zarazem działania, które mogą przyczynić się do bardziej sprzyjającego przedsiębiorczości klimatu i ułatwić kierowanie zwłaszcza małymi firmami. Wyniki zaprezentowanych badań mogą inspirować władze (zwłaszcza najwyższego szczebla) do tworzenia programów wspierających przedsiębiorczość młodych osób, m.in. w kontekście zjawiska emigracji młodzieży. Powinny również zachęcać do lepszego dopasowania oferty edukacyjnej wyższych uczelni, zarówno o profilu akademickim, jak i zawodowym, do potrzeb potencjalnych młodych przedsiębiorców.

Uzasadnione wydaje się prowadzenie dalszych badań dotyczących problematyki postaw młodych ludzi wobec przedsiębiorczości, przede wszystkim trwałości tych postaw i ich uwarunkowań, na próbie ogólnopolskiej, jak również prowadzenie badań porównawczych.

Literatura

References

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, vol. 50.
- Bernat, T., Kordysa, J., Kunasz, M. (2008). *Przedsiębiorczość studentów w wybranych krajach Europy Środkowo-Wschodniej*. Szczecin: Wydawnictwo PRINT GROUP.
- Bratnicki, M. (2002). *Przedsiębiorczość i przedsiębiorcy współczesnych organizacji*. Katowice: Wyd. AE.
- Bygrave, W.D. (1989). *The Entrepreneurship Paradigm: A Philosophical look at Its Research Methodologies*. *Entrepreneurship Theory and Practice*, Fall, vol. 9.
- Conner, M., Armitage, Ch.J. (1998). Extending the Theory of Planned Behavior: A Review and Avenues for Further. *Research Journal of Applied Social Psychology*, vol. 28, no 15.
- Cuervo, A., Ribeiro, D., Roig, S. (ed.) (2007). *Entrepreneurship, Concepts, Theory and Perspective*. Berlin: Springer, Bancaja.
- Davidsson, P., Wiklund, J. (2001). Levels of Analysis I Entrepreneurship Research: Current research Practice and Suggestion for the Future. *Entrepreneurship: Theory & Practice*, vol. 25, no 4.
- Dyduch, W. (2008). *Pomiar przedsiębiorczości organizacyjnej*. Katowice: Wyd. AE.
- Frąckiewicz-Wronka, A., Grewiński, M., (red.) (2012). *Przedsiębiorczość w Polsce – bariery i perspektywy rozwoju*. Warszawa: Agencja Reklamowo-Wydawnicza Arkadiusz Grzegorzcyk.
- Gartner, W.B. (1985). A Conceptual Framework for Describing the Phenomenon of New Venture Creation. *Academy of Management Review*, vol. 10, no 4.
- Jankowska, B., Pietrzykowski, M. (2012). Postawy proprzedsiębiorcze studentów a profil kształcenia – Polska na tle innych krajów. *Przegląd Organizacji*, 8.
- Jünger, J. (2007). *Management a podnikání*. Ostrava: Ostravská univerzita, pozyskano z: <http://albert.osu.cz/pvsos/>.
- Kraśnicka, T. (2002). *Koncepcja rozwoju przedsiębiorczości ekonomicznej i pozaekonomicznej*. Katowice: Wyd. AE.
- Kraśnicka, T., Ludvik, L. (2003). *Poglądy studentów w kwestii przedsiębiorczości w kontekście integracji europejskiej*. W: H. Bieniok (red.), *Przedsiębiorczość, konkurencyjność oraz kondycja małych i średnich przedsiębiorstw w obliczu integracji z Unią Europejską*. Katowice: Wyd. AE.

- Krueger, N.F. (2000). The Cognitive Infrastructure of Opportunities Emergence. *Entrepreneurship: Theory & Practice*, no 1.
- Kunasz, M. (2008). Przedsiębiorczość studentów studiów dziennych – wyniki badań. *Przegląd Organizacji*, nr 1.
- Kuratko, D.F., Hodgetts, R.M. (2001). *Entrepreneurship. A contemporary approach*. Fort Worth: Harcourt College Publishers, Fifth Edition.
- Kuratko, D.F., Morris, M.H., Covin, J.G. (2011). *Corporate Innovation & Entrepreneurship*, SOUTH-WESTERN CENGAGE Learning Australia, United States.
- Linan, F., Chen, Y.W. (2009). Development and Cross-Cultural Application of a Specific Instrument to Measure Entrepreneurial Intention. *Entrepreneurship Theory and Practice*, May.
- Moriano, J.A., Gorgievski, M., Laguna, M., Stephan, U., Zarafshani K. (2012). A Cross-Cultural Approach to Understanding Entrepreneurial Intention. *Journal of Career Development*, vol. 39, no 2, April.
- Morris, M.H., Lewis, P.S., Sexton D.L. (1999). Reconceptualizing Entrepreneurship: An Input-Output Perspective. *Advanced Management Journal*, vol. 59.
- Robbins, S.P. (2004). *Zachowania w organizacji*. Warszawa: PWE.
- Stevenson, H.H., Jarillo-Mossi, J.C. (1986). Preserving Entrepreneurship as Companies Grow. *Journal of Business Strategy*, Summer, no 10.
- Wickham, P.A. (2006). *Strategic Entrepreneurship*. London: FT Prentice Hall, Harlow, Fourth Edition.
- Welpe, I.M., Spörrle, M., Grichnik, D., Michl, T., Audretsch, D.B. (2012). Emotions and Opportunities: The Interplay of Opportunity Evaluation, Fear, Joy, and Anger as Antecedent of Entrepreneurial Exploitation. *Entrepreneurship: Theory & Practice*, January.
- Wu, C., McMullen, J.S., Neubert, M.J., Yi, X. (2008). The influence of leader regulatory focus on employee creativity. *Journal of Business Venturing*, vol. 23.
- Zbierowski, P., Węclawska, D., Tarnawa A., Zadura-Lichota, P., Bratnicki, M. (2012). *Global Entrepreneurship Monitor Polska – 2011*. Warszawa: PARP.

Podziękowania:

Autorzy wyrażają podziękowanie prof. dr. hab. Zdenkowi Mikolaszowi za koordynację badań ankietowych w Wyższej Szkole Przedsiębiorczości w Ostrawie (Vysoká škola podnikání w Ostravie) oraz udostępnienie ich wyników.

Teresa Kraśnicka, dr hab., profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach. Autorka Kieruje Katedrą Przedsiębiorczości i Zarządzania Innowacyjnego na Wydziale Ekonomii. Specjalizuje się w zakresie problematyki: zastosowania koncepcji i metod zarządzania we współczesnych organizacjach, uwarunkowań przedsiębiorczości, zarządzania innowacjami, innowacji w sferze zarządzania. Autorka i współautorka blisko 90 publikacji, m.in. pracy *Koncepcja rozwoju przedsiębiorczości ekonomicznej i pozaekonomicznej* (2002). Współautorka i redaktor naukowy m.in. takich prac, jak: *Przedsiębiorczość międzynarodowa. Aspekty teoretyczne i praktyczne* (2008), *Przywództwo a konkurencyjność organizacji przedsiębiorczych* (2010), *Przedsiębiorczość w sektorze publicznym. Wybrane zagadnienia i wyniki badań* (2011). Współautorka licznych podręczników dla studentów: *ABC współczesnych koncepcji i metod zarządzania* (2010), *Przedsiębiorca i jego firma. Od pomysłu do wejścia na rynek* (2012) i in.

Teresa Kraśnicka, an associate professor at the University of Economics in Katowice. A head of the Department of Entrepreneurship and Innovation Management at the Faculty of Economics. She specializes in the issues relating to the concepts and methods of management in contemporary organizations, determinants of entrepreneurship, innovation management, innovation in the field of management. The author and co-author of nearly 90 publications, including *Concept of development of economic and non-economic*

entrepreneurship (2002). The co-author and editor of works such as *International Entrepreneurship. Theoretical and Practical Aspects* (2008), *Leadership and competitiveness of entrepreneurial organizations* (2010), *Entrepreneurship in the public sector. Selected issues and research results* (2011). The co-author of numerous books for students for instance: *ABC of modern management concepts and methods* (2010), *The entrepreneur and his company. From Idea to Launch* (2012), and others.

Adres/Address: Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach
ul. 1 Maja 50
40-287 Katowice, Polska
e-mail: tkrasnicka@gmail.com

Grzegorz Głód, adiunkt w Katedrze Przedsiębiorczości i Zarządzania Innowacyjnego na Uniwersytecie Ekonomicznym w Katowicach, prodziekan Wydziału Ekonomii ds. Studiów Niestacjonarnych. Specjalizuje się w badaniach z zakresu konkurencyjności przedsiębiorstw, zarządzania w sektorze publicznym oraz metod zarządzania, w szczególności controllingu. Zrealizował wiele projektów doradczych i szkoleniowych. Autor lub współautor ok. 80 publikacji z zakresu zarządzania.

Grzegorz Głód, PhD, University of Economics in Katowice. The author specializes in the research on the competitiveness of enterprises (PhD), public sector governance and management tools, including particularly the field of controlling. He has been realizing a number of consulting and training projects at a business consulting company. Currently, an assistant professor in the Department of Entrepreneurship and Innovation Management at the University of Economics in Katowice. Additionally, he holds the function of the Vice-Dean for part-time studies at the Faculty of Economics. The author and co-author of nearly 80 publications in the field of management.

Adres/Address: Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach
ul. 1 Maja 50
40-287 Katowice, Polska
e-mail: grzegorz.glod@gmail.com

Ladislav Ludvík, profesor nadzwyczajny na Uniwersytecie Technicznym w Ostrawie, Wydział Ekonomiczny w Ostrawie, katedra Business Administration. Autor zajmuje się problemami otoczenia biznesowego, trendami i rozwojem przedsiębiorczości. Zdobył duże doświadczenie praktyczne jako współpracownik w Centrum Badań Rozwoju Miast i Regionów w Ostrawie. Przykładowo brał udział w pracach nad analizą ex-ante dla przygotowania programu operacyjnego *Przedsiębiorczość i innowacje w Republice Czeskiej* w latach 2007–2013.

Ladislav Ludvík, an associate professor at VŠB-Technical University, Faculty of Economics of Ostrava, Department of Business Administration. Ladislav Ludvík's research area deals with the problems of entrepreneurial environment, trends and development of entrepreneurship. He gained a lot of practical and research experience at Research Center for Development of Towns and Regions in Ostrava. For example, he participated in work on ex-ante analysis for preparing of operational programme *Entrepreneurship and Innovations in the Czech Republic* in years 2007–2013.

Adres/Address: Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava
Sokolská třída 33
701 21 Ostrava 1, Česká republika
e-mail: ladislav.ludvik@vsb.cz

Jindra Peterkova, adiunkt na Uniwersytecie Technicznym w Ostrawie, Wydział Ekonomiczny w Ostrawie, katedra Business Administration. Naukowe zainteresowania autorki koncentrują się na współczesnych koncepcjach biznesu, innowacji i zarządzania. Specjalizuje się ona w zarządzaniu z wykorzystaniem gier symulacyjnych. Jest autorem i współautorem artykułów i publikacji naukowych skupiających się na kwestiach ekonomiki przedsiębiorstwa i grach symulacyjnych. Ma duże doświadczenie w praktyce gospodarczej.

Jindra Peterkova, an assistant professor at VŠB-Technical University, Faculty of Economics of Ostrava, Department of Business Administration.

The author's scientific focus includes contemporary concepts of business economics, innovations and management. She teaches as well as supervises over a management simulation game and company strategy courses. She is the author and co-author of papers in scientific proceedings and publications focusing on issues of economic enterprise and simulation games. She has gained considerable practical experiences in various companies.

Adres/Address: Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava
Sokolská třída 33
701 21 Ostrava 1, Česká republika
e-mail: jindra.peterkova@vsb.cz